

İslâm Hukukuna Göre Su Hukuku ve Yönetimi

Water Law and Management in Islamic Law

 Muhammed Latif Altun

mlatif7263@hotmail.com

Doç. Dr., Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı

 <https://ror.org/057qfs197>

Öz

Su, anâsır-ı erbaa olarak bilinen dört temel unsurun en önemlilerinden biridir. Başta insan olmak üzere bütün canlıların hayat kaynağı olan su, geçmişte olduğu gibi günümüzde ve gelecekte de bu önemini koruyacaktır. Fakat ne yazık ki suyun kullanımı ve değeri konusunda yeterli bilinç ve duyarlılığın oluştuğunu söylemek güçtür. Zira iklim değişikliği sebebiyle kuraklığın ciddi bir şekilde arttığı, nehir ve göllerin kuruduğu günümüzde dahi suyun değeri hakkında yeterli eğitimler verilmemekte, su kaynakları kirletilmekte ve israf edilmektedir. Suyun tasarruflı kullanılmasına yönelik denetimlerin artırılması ve toplumsal bilincin güçlendirilmesi amacıyla yapılan akademik çalışmaların da yeterli seviyede olduğu söylenemez. Zira yapılan çalışmalar ya sadece bir bölgeyi ilgilendirmekte ya da yüzeysel kalmaktadır. Yeryüzündeki su varlığının çokluğu, onun tükenmeyecek bir kaynak olduğu yanlışına yol açmaktadır. Oysa insanlar genellikle suyun kıymetini, şiddetli kuraklıkla karşılaştıklarında, nehirler ve göllerin su seviyesi azaldığında ya da kurduğunda, tarımsal verim düştüğünde, enerji üretimi aksadığında ve turizm faaliyetleri sektöre uğradığında fark etmektedir. Hâlbuki Kur'an ile nebevî sünnette, her zaman ve şartta suyun değerli olduğunun altı çizilmiş, kirletilmemesi ve israf edilmemesi gerektiğinin önemine vurgu yapılmıştır. Bu çalışmada, suyun önemi Kur'an ve sünnet bağlamında ele alınmış, ardından İslâm hukukunda suyun iktisadı, yönetimi, mülkiyeti ve hukuki boyutu incelenmiş ve sonuç kısmında ise birtakım önerilere yer verilmiştir. **Anahtar Kelimeler:** İslâm Hukuku, Su İktisadı, Su Yönetimi, Su Hukuku, İsfraf.

Abstract

Water is one of the most important of the four basic elements known as anâsır-ı erbaa. Water, the source of life for all living things, especially humans, will maintain its importance in the present and future, just like it has in the past. but unfortunately, it is difficult to say that sufficient awareness and sensitivity have been created regarding the use and value of water. Even today, when drought has increased significantly due to climate change and rivers and lakes are drying up, there is insufficient education about the value of water, and water resources are being polluted and wasted. It cannot be said that there are enough academic studies aimed at increasing inspections and strengthening public awareness regarding the economical use of water. This is because the studies conducted either focus only on a single region or remain superficial. The abundance of water on Earth leads to the misconception that it is an inexhaustible resource. Because, people usually only realize the value of water when they face severe drought, when rivers and lakes decrease or dry up, when agricultural yields fall, when energy production is disrupted, and when tourism activities are interrupted. However, the Quran and the prophetic Sunnah have always emphasized the value of water, underlining the importance of not polluting or wasting it, in all times and circumstances. This study examines the importance of water within the context of the Quran and Sunnah, then investigates the economic, management, ownership, and legal aspects of water in Islamic law, and concludes with a number of recommendations.

Keywords: Islamic law, Water Economics, Water Management, Water Law, Waste.

Atf Bilgisi/Citation

Altun, Muhammed Latif. "İslâm Hukukuna Göre Su Hukuku ve Yönetimi". *BALAGH - Journal of Islamic and Humanities Studies* 6/1 (Haziran2026): 43-63. <https://doi.org/10.65662/balagh.1920049>

Giriş

İslâm düşüncesine göre insan, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede yeryüzünde bulunan varlıklar, insanın istifadesine sunulmuş ve su başta olmak üzere tabiattaki tüm varlıklar ve nimetler onun kullanımına musahhar kılınmıştır. Ancak bu tasarruf yetkisi, mutlak ve sınırsız bir kullanım hakkı anlamına gelmemektedir. Bilakis insanın tabiata yönelik tasarrufu, emanet bilinci çerçevesinde ve meşru sınırlar kapsamında gerçekleşmelidir. Doğal kaynakların hoyratça tüketilmesi veya tahrip edilmesi, halifelik sorumluluğuyla bağdaşmamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan “*Yeryüzünde fesat çıkarmayın.*”¹ anlamındaki ilahî uyarı, çevresel dengenin korunmasına yönelik temel bir ilke ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Hz. Peygamber'in, yuvasından alınan bir kuşun tekrar yerine bırakılmasını istemesi² ve durgun suyun kirletilmesini yasaklayan hadisleri,³ doğal dengeye zarar verilmemesi gerektiğini açıkça göstermektedir. Bu bağlamda insanın, kendisine emanet edilen su kaynaklarını ve diğer tabii varlıkları koruma yükümlülüğü bulunmaktadır. Aksi takdirde ekolojik denge bozulur, su kaynakları azalır ve kirlenir. Neticede toplumsal ve çevresel düzen zarar görür. Kaldı ki “*İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu.*”⁴ mealindeki âyet, çevresel problemlerin insan kaynaklı olduğuna net bir şekilde işaret etmektedir. Günümüzde küresel ısınma, su kaynaklarının azalması, kirlenmesi ve ekolojik dengenin bozulması gibi sorunlar büyük ölçüde insanın ölçsüz ve sorumsuz müdahalelerinin bir sonucudur. Esasen hac ibadeti sırasında ihrama giren kimseye, başta kendisine, sonra diğer canlılara ve hatta tabiata zarar vermesinin yasaklanması, insanın hem kendisine hem de çevresine karşı sorumluluk bilinci kazanmasına yönelik sembolik ve eğitici bir düzenleme olarak değerlendirilebilir. Bu durum, İslâm'ın çevresel dengeyi korumaya yönelik bütüncül yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de, “*İsraf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.*”⁵ ve “*Yiyin, için fakat israf etmeyin.*”⁶ anlamındaki âyetlerle, nimetlerin ölçsüz ve gereksiz tüketimi açık biçimde yasaklanmıştır. Bu genel ilke, su kullanımını da kapsamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in, abdest alırken dahi suyun israf edilmemesi gerektiğini vurguladığı rivayet edilmektedir. Bununla ilgili Abdullah b. Ömer'den şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı abdest alırken suyu fazlaca kullandığını görünce “Bu ne israftır?” diye uyarılmış, Sa'd ise “Abdestte de israf olur mu?” diye sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Evet, akan bir nehir kenarında olsan bile suyu israf etme.”⁷ şeklinde karşılık vermiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in abdest ve gusül sırasında son derece ölçülü davranması, abdest alırken sadece bir avuç; gusül alırken de sadece beş avuç su kullanması⁸ bu hususta ümmetine fiilî bir örneklik teşkil etmektedir. Bu rivayetler, suyun bolluk hâlinde dahi ölçülü kullanılmasının dinî bir sorumluluk olduğunu göstermektedir.

¹ A'râf 7/56-85.

² Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995), 45/113.

³ Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim, *Sahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki, (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, 1955), "et-Tehre" 94-281.

⁴ Rûm 30/41.

⁵ En'âm 6/141.

⁶ A'râf 7/31.

⁷ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 11/637.

⁸ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), “Vudû” 198.

Suyun bolca bulunduğu dönemlerde ve bölgelerde su, çoğu zaman değersiz görülmekte, fakat kıtlık yaşandığı zamanlarda vazgeçilmez ve paha biçilemez bir kaynak hâline gelmektedir. Günümüzde de suyun görece bol olduğu yerlerde yeterli bilinç oluşmadığından, su kaynaklarının israf edildiği ve kirletildiği gözlemlenmektedir. Oysa miktarı sınırlı olan bu doğal kaynak, gerekli özen gösterilmediği takdirde azalacak ve hatta bazı bölgelerde tükenme riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Böylece sadece insan hayatı değil, diğer canlıların varlığı ve tarımsal üretim de ciddi biçimde zarar görecektir.

Su, ekonomik hayatın temel girdilerinden biridir. Enerji üretiminden sanayi faaliyetlerine, tarımsal üretimden günlük tüketim mallarına kadar pek çok alanda suya ihtiyaç duyulmaktadır. Tarihsel süreçte değirmenler ve makineler, su ve buhar enerjisiyle çalıştırılarak su gücünden faydalanılmıştır. Günümüzde hidroelektrik santraller ve barajlar yoluyla elektrik üretimi yapıldığı gibi gelecekte de devam edecektir. Bunun yanında modern tarım sulama sistemleri ve sanayi üretim süreçleri de büyük ölçüde su enerjisinin kullanımına dayanmaktadır. Dolayısıyla suyun korunması ve verimli kullanılması, çevresel bir gereklilik olduğu gibi ekonomik sürdürülebilirliğin de temel şartıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde, suyun sevk ve idaresinin taşıdığı stratejik önemi erken dönemde fark edilmiş ve bu doğrultuda 1925 yılında Umûr-u Nâfia Müdüriyet-i Umumiyesi bünyesinde Sular Fen Heyeti Müdürlüğü kurulmuştur. Bu kurumsal yapılanmanın ardından su alanındaki ilk kapsamlı yasal düzenleme 1926 tarihli ve 831 sayılı Sular Hakkında Kanun ile gerçekleştirilmiştir. Anılan kanunda suların korunması, sevk ve idaresi ile bu görevlerin hangi kurumlar tarafından yerine getirileceği açık biçimde belirlenmiştir.⁹

Yer altı suları ile ilgili 1960 yılında 167 sayılı Yeraltı Suları Hakkında Kanun yürürlüğe konulmuştur. 1982 Anayasası'nda suya ilişkin doğrudan ve müstakil bir hüküm yer almamakla birlikte, 56. maddede düzenlenen herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu ve çevrenin korunmasının devlet ile vatandaşların ödevi olduğu yönündeki hüküm, su kaynaklarının korunması ve kirletilmemesi gerektiğini dolaylı olarak güvence altına almıştır. Bu anayasal çerçeve, 09.08.1983 tarihli Çevre Kanunu ile daha somut düzenlemelere kavuşturulmuştur.¹⁰ 2001 yılında yürürlüğe giren Yeni Türk Medeni Kanunu ise akan suların hukuki statüsü, mecrâ, mesil hakları ve yeraltı sularına ilişkin hükümleri daha sistematik ve kapsamlı bir biçimde düzenlemiştir.¹¹ Doğrudan veya dolaylı olarak suya ilişkin usul ve esasları içeren 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1953 tarihli Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun ve 1971 tarihli Su Ürünleri Kanunu yürürlüğe konmuştur.

Su hukuku, su iktisadı ve su politikaları konuları, hidroloji, kamu yönetimi, siyaset bilimi, çevre mühendisliği ve uluslararası ilişkiler gibi farklı disiplinlerin kesişim noktasında yer alan çok boyutlu bir çalışma alanıdır. Suyun hayati ve stratejik niteliği, bu alanda kapsamlı ve derinlikli araştırmaların yapılmasını gerekli kılmış; suyun mülkiyetinin hukuki statüsü, özel veya kamusal niteliği, kullanım sınırları, ticari değerinin belirlenmesi ve politik-stratejik yönetimi gibi konular akademik literatürde geniş biçimde tartışılmıştır.

⁹ Devlet Su İşleri (DSİ), "Hakkımızda" (Erişim: 11 Kasım 2025).

¹⁰ Kanunun içeriği hakkında daha geniş bilgi için bk. 09.08.1983 tarihli Çevre Kanunu md. 4, 16, 20, 29.

¹¹ Mecrâ hakkı, arazisi su kaynağına doğrudan ulaşamayan bir kimsenin, sulama amacıyla suyu, komşu araziden geçirerek kendi tarlasına akıtabilmesini ifade eden bir irtifak hakkıdır. Mesil hakkı, hâkim arazide ortaya çıkan ihtiyaç fazlası veya kullanıma elverişli olmayan suyun, hadim arazi yahut daha aşağıda bulunan başka bir arazi üzerinden tahliye edilmesini ifade eden bir irtifak hakkıdır. (Hayrettin Karaman, *Mukâyeseli İslam Hukuku*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 1991), 20-21; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseyni İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1992), 6/438). Yeni Türk Medeni Kanunu, md. 742, 743, 744, 756.

İslâm hukukunda da suyun iktisadi, hukuki ve idari boyutları önemli bir yer tutmaktadır.¹² Bu nedenle suyun mülkiyeti, kullanım hakkı ve yönetimine ilişkin klasik ve çağdaş yaklaşımların sistematik biçimde araştırılması ve tahlil edilmesi gerekli görünmektedir.

Önceki dönemlerde su iktisadi, su hukuku, su fıkhi ve su yönetimi gibi alanlarda çeşitli bilimsel araştırma ve çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, mevcut literatürün kapsam ve derinlik bakımından yeterli düzeye ulaştığını söylemek zordur. Özellikle Arap dünyasında bu konulara ilişkin Arapça kaleme alınmış çalışmaların sayıca daha fazla olduğu görülse de bunların da derinlikli, bütüncül ve sistematik bir çerçevede sunulduğu söylenemez. Zira söz konusu çalışmaların bir kısmı belirli bir coğrafi bölge ile sınırlı kalmış, bir kısmı meseleyi ideolojik bir açıdan ele almış, diğer bir kısmı ise konuyu yüzeysel bir değerlendirme ile incelemiştir. Örneğin Kazım Sadır “Esvâku'l-mâ' ve tesîrü'l-mâ' fi İnan” yani su piyasaları ve suyun fiyatlandırılması isimli çalışması sadece İnan ile sınırlı kalmıştır.¹³

Türkiye’de su politikaları ve su hukuku alanında yayımlanmış çalışmalar arasında Ceren Küçükçelebi’nin *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye’nin Su Politikası, Su Hukuku ve Su Kaynakları Yönetiminde Yeniden Yapılanmalar* başlıklı tezi dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra Sevde Korkut, Fatma Korkut ve İsmail Koyuncu’nun kaleme aldığı *Su Yönetimi Etiği ve İslâmî Çerçeve*¹⁴ başlıklı makale, su yönetimini etik ve dinî açıdan ele alan bir çalışmadır. Arapça literatürde ise *İdâretü'l-Miyâh fi'l-İslâm* başlığı altında yayımlanan ve farklı bölümlerden oluşan çalışmalar¹⁵ ile İbrahim el-Beyyûmî Ğânim’in suyun kimyasal maddelerle kirletilmesini ve bunun fikhî hükmünü ele aldığı *Mekâsidü Hıfzı'n-Nefs fi Fıkhi'l-Miyâh* isimli çalışması ve Sâmîr Muhaymir ile Halid Hicâzî’nin birlikte kaleme aldıkları *Ezmetü'l-miyâh fi'l-muntakati'l-arabîbiyye* isimli kitapları bu alandaki dikkat çekici örnekler arasında yer almaktadır.¹⁶

Bu çalışmada ise suyun günlük hayattaki önemi öncelikle Kur’an ve Sünnet bağlamında ortaya konulmuş; akabinde İslâm hukukunda suyun iktisadi, mülkiyeti, yönetimi ve hukuki statüsü gibi meseleler, bir makale çalışmasının sınırlarını aşmayacak şekilde ele alınmıştır. Böylece hem klasik fikhî literatürü hem de çağdaş tartışmalar ışığında suya ilişkin temel kavram ve ilkelerin sistematik bir çerçevede değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

1. Suyun Genel Durumu

Yeryüzünün yaklaşık dörtte üçü sularla kaplı olmasına rağmen, bu suların yalnızca yaklaşık %2,5’i tatlı ve kullanılabilir niteliktedir. Ancak bu oran dahi fiilî erişilebilirlik açısından oldukça sınırlıdır. Zira söz konusu tatlı su kaynaklarının yaklaşık %77,2’si kutuplarda ve yüksek dağlardaki buzullarda, %22,4’ü ise erişimi güç yeraltı rezervlerinde bulunmaktadır. Dolayısıyla insanlığın doğrudan kullanımına elverişli su miktarı son derece düşük bir seviyededir.¹⁷

Bunun yanı sıra, mevcut tatlı su kaynaklarının coğrafi dağılımı da dengeli değildir. Amerika Birleşik Devletleri, Kuzey Avrupa ülkeleri ve İzlanda gibi bazı ülkeler su zengini olarak

¹² Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed er-Rebî el-Lahmî, *et-Tabsira*, thk. Ahmed Abdülkerim, (Katar: Vizâretü'l-Evkâf, 2011), 7/3264 vd.

¹³ Kazım Sadır, “Esvâku'l-mâ' ve tesîrü'l-mâ' fi İnan”, *İdâretü'l-miyah fi'l-İslâm*, (Beyrut: el-Menşûrât et-Tekniye, 2002) 92; Ceren Küçükçelebi, *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye’nin Su Politikası, Su Hukuku ve Su Kaynakları Yönetiminde Yeniden Yapılanmalar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 2014).

¹⁴ Sevde Korkut vd. 4. Uluslararası Çevre ve Ahlak Sempozyumu “Su Yönetimi Etiği ve İslami Çerçeve” Akademi Platformu, 27-29 Haziran (2018) Saraybosna.

¹⁵ Nasî Farukî vd. *İdâretü'l-miyah fi'l-İslâm*, Beyrut: el-Menşûrât et-Tekniye, 2002.

¹⁶ İbrahim el-Beyyûmî Ğânim *Maksadü hıfzı'n-nefs fi fıkhi'l-miyâh*, (Londra: Müessesetü'l-Furkân, 2014).

¹⁷ Mehmet Ali Baran, “Dünyanın Mevcut Su Potansiyeli ve Deniz Suyu Arıtımı”, *ABMYO Dergisi*, Sayı 45 - (2017), s. 73.

nitelendirilirken, dünya nüfusunun önemli bir kısmı su kaynaklarının sınırlı olduğu bölgelerde yaşamaktadır.¹⁸

1995 yılı verilerine göre, dünya nüfusunun %41'ini oluşturan yaklaşık 2,3 milyar insan, kişi başına yıllık su arzının 1700 m³'ün altında olduğu bölgelerde yaşamaktadır. Bu nüfusun 1,7 milyarlık kısmı ise kişi başına yıllık 1000 m³'ün altında su arzına sahip ve "aşırı su kıtlığı" olarak tanımlanan bölgelerde bulunmaktadır. Mevcut tüketim eğilimlerinin devam etmesi hâlinde, 2025 yılı itibarıyla dünya nüfusunun yaklaşık %48'ini oluşturan 3,5 milyar insanın "su stresi" altındaki bölgelerde; bunun 2,4 milyarlık bölümünün ise aşırı su kıtlığı yaşayan bölgelerde ikamet etmek durumunda kalacağı öngörülmektedir.¹⁹

Öte yandan, Afrika kıtasının geniş bir bölümü, Orta Doğu, Çin'in kuzey bölgeleri, Kaliforniya ve Meksika gibi coğrafyalarda su rezervlerinin ciddi biçimde azaldığı ve bazı bölgelerde tükenme noktasına yaklaştığı ifade edilmektedir. Bu durum, su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimini küresel ölçekte stratejik bir zorunluluk hâline getirmektedir.²⁰

Türkiye'de yıllık kişi başına düşen su miktarı iç açıcı gözükmemektedir. Zira Falkenmark göstergesine göre,²¹ Türkiye'de kişi başına düşen yıllık yenilenebilir su miktarının yaklaşık 1.200–1.500 m³/yıl aralığında olduğu tahmin edilmektedir. Bu değer, Türkiye'yi su baskısı (water stress) yaşayan ülkeler kategorisine sokmaktadır. 2006 yılı itibarıyla Türkiye'de kişi başına düşen yenilenebilir su miktarı yaklaşık 1.430 m³/yıl olarak hesaplanmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) nüfus yoğunluğuna göre, 2030 yılına gelindiğinde Türkiye nüfusunun yaklaşık 100 milyona ulaşacağı ve kişi başına düşen kullanılabilir su miktarının 1.000 m³/yıl civarına gerileyeceği öngörülmektedir. Bu eğilim devam ettiği takdirde, uzun vadede mutlak su kıtlığına doğru bir yönelimin yaşanacağı kabul edilmektedir.²²

2. İslâm Hukukunun Suyu Yaklaşımı

İslâm'a göre sudan yararlanma hakkı, insanın onurlu ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için tabii ve vazgeçilmez bir haktır. Bu yönüyle su, salt ekonomik bir meta olarak değerlendirilemez ve hiç kimse temel ihtiyaçlarını karşılayacak olan sudan mahrum bırakılamaz. Bununla birlikte suyun temini, arıtılması, depolanması, ambalajlanması ve nakliyesi gibi süreçlerin bir maliyeti olduğundan dolayı, bu hizmetlerin karşılığı olarak ücret alınmasına cevaz verilmiştir. Dolayısıyla İslâm hukukunda esas olan, suyun kendisinin değil, ona erişimi sağlayan hizmet ve emeğin maliyetinin karşılanmasıdır.²³

Suyun kullanımı konusunda bireyin sorumluluk bilinciyle hareket etmesi, İslâm'ın temel ilkelerinden biridir. Zira su, sınırsız ve tükenmez bir kaynak değildir. Bu nedenle suyu kullanan

¹⁸ Küçükçelebi, *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye'nin Su Politikası, Su Hukuku ve Su Kaynakları Yönetiminde Yeniden Yapılanmalar*, s. 5-6.

¹⁹ M. Levent Yılmaz vd. "Su Kaynaklarının Türkiye Açısından Ekono-Politik Önemi Ekseninde Olası Bir Tehlike: Su Savaşları", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt, 3, sayı 1 (2013), s. 62

²⁰ Duygu Doğu Kırkıncı, *Sınırşan Sular Bağlamında Türkiye Suriye ve Irak ilişkileri*, Basılmamış Uzmanlık Tezi, (Ankara: 2014), s. 5-6.

²¹ Bir ülke veya bölgedeki kişi başına düşen yıllık kullanılabilir su miktarının değerlendirilmesinde sıklıkla Falkenmark göstergesi kullanılmaktadır. Bu gösterge, kişi başına düşen yıllık yenilenebilir su miktarına göre su kıtlığının derecelerini şu şekilde sınıflandırır: > 1.700 m³/yıl → No Stress (Su baskısı yok), 1.000–1.700 m³/yıl → Stress (Su baskısı), 500–1.000 m³/yıl → Scarcity (Yoğun su kıtlığı), < 500 m³/yıl → Absolute Scarcity (Mutlak su kıtlığı)

²² Yılmaz vd. "Su Kaynaklarının Türkiye Açısından Ekono-Politik Önemi Ekseninde Olası Bir Tehlike: Su Savaşları", s. 65; Küçükçelebi, *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye'nin Su Politikası, Su Hukuku ve Su Kaynakları Yönetiminde Yeniden Yapılanmalar*, s. 17.

²³ Lahmî, *et-Tabsira*, 7/3264 vd.; Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Aynî el-Ğaytâbî, *el-Binâye Şerhü'l-Hidâye*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 12/317.

kimse, diğer nimetlerde olduğu gibi suyu da ihtiyaç ölçüsünde kullanmalı, israftan kaçınmalıdır. Rivâyet edildiği üzere Hz. Peygamber'in, abdest gibi ibadet amaçlı kullanımda dahi suyun israf edilmemesi gerektiğini vurgulaması bu ilkenin açık bir göstergesidir.²⁴ Bu rivâyet, suyun bolluk hâlinde dahi sorumlu ve ölçülü kullanılmasının dinî bir yükümlülük olduğunu ortaya koymaktadır.

İslâm dini suyun israf edilmesini yasaklamakla kalmamış, aynı zamanda su kaynaklarının artırılması ve toplumun istifadesine sunulmasını da teşvik etmiştir. Hz. Peygamber, vefattan sonra sevabı devam eden hayırları sayarken kuyu kazmayı ve su yolu açmayı bu kapsamda değerlendirmiştir.²⁵ Benzer şekilde Sa'd b. Ubâde'nin annesi adına hangi sadakanın daha faziletli olduğunu sorması üzerine Hz. Peygamber "Su vermektir."²⁶ buyurması, su teminine yönelik faaliyetlerin yüksek bir dinî değer taşıdığını göstermektedir. Bunun üzerine Sa'd'ın bir kuyu kazdırarak annesi adına vakfetmesi, sahâbenin bu teşviki fiilen hayata geçirdiğinin somut bir örneğidir.²⁷

İslâm hukukunda suyun kullanımı ve paylaşımı belirli ilke ve esaslara bağlanmıştır.²⁸ Bu çerçevede suyun tüm canlılara ait ortak bir nimet olduğu kabul edilir. Dolayısıyla su kaynaklarının insanlar, hayvanlar ve bitkiler arasında adaletli bir biçimde paylaşılması temel prensiplerden biridir. Suya erişimde adaletin sağlanması hem bireysel hem de toplumsal sorumluluktur.²⁹

Fıkıh literatüründe su kaynaklarına, kuyu ve nehir sularının kullanımına ilişkin müstakil başlıklar açılmıştır. Fakihler, ilgili hadislerden hareketle suyun mülkiyeti, kullanımı ve paylaşımı konusunda çeşitli hükümler belirlemişlerdir. Örneğin Sahnûn (ö. 240/854), *el-Müdevvene* adlı eserinde kuyu suyundan artan suyun kullanım hakkına ilişkin özel bir başlık açmıştır.³⁰ İbn Rüşd el-Ced (ö. 520/1126), *el-Beyân ve't-Tahsil* isimli eserde kuyularla ilgili farklı meseleleri müstakil başlıklar altında incelemiştir. O başlıklardan bazıları şunlardır: "Bir kuyuya fare düşer ve içinde ölürse bu kuyunun suyuyla hamur yoğurmanın ve yemek pişirmenin hükmü nedir?"³¹ "Kuyunun fazla olan suyundan bir başkası engellenemez."³² Hanefî literatüründe ise Merğînânî (ö. 593/1197), *el-Hidâye*'de nehirleri mülkiyet ve kullanım bakımından üç kısma ayırarak hukuki statülerini açıklamıştır.³³ Mevsilî'nin (ö. 683/1284) *el-İhtiyâr* isimli eserinde ve ayrıca *el-Fetâvâ'l-Hindiyye* isimli eserde nehirlerin kazılması ve ıslahının beytümâl ile ilişkisi şu başlıklarla ele alınmıştır: "Keryü'l-enhâr'l-izâm alâ beyti'l-mâl"³⁴ (Yani büyük nehirlerin açılması/kazdırılması masraflarının beytümâle aittir.), "Keryü'l-enhâr ve ıslâhuhâ"³⁵ (Yani nehirlerin temizlenmesi/kazılması ve ıslah edilmesi). Bu örnekler, İslâm hukukunda suyun

²⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 11/637.

²⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-İtkî el-Bezzâr, *el-Bahru'z-zehhâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh vd. (Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 13/483.

²⁶ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.), 2/130.

²⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), 2/831.

²⁸ Lahmî, *et-Tabsira*, 7/3264 vd.; Aynî, *el-Binâye*, 12/317.

²⁹ Aynî, *el-Binâye*, 12/317.

³⁰ Ebû Saîd Sahnûn Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî, *el-Müdevvene*, (b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 4/470.

³¹ Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî el-Cedd, *el-Beyân ve't-tahsil*, thk. Muhammed Haccî, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988), 1/106.

³² İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsil*, 10/261.

³³ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsil*, 10/261.

³⁴ Ebu'l-Fadl Abdullah b. Mahmûd el-Hanefî el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'îlî'l-Muhtâr*, (Kahire: Matbaatu'l-Halebî, 1937), 3/72.

³⁵ Heyet, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, (Bulak: Matbaatu'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1310), 5/389.

yalnızca ahlâkî bir mesele olarak değil; mülkiyet, kamu yararı ve ekonomik düzen boyutlarıyla kapsamlı bir hukuk konusu olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

3. İslâm Hukukuna Göre Suların Genel Tasnifi

İslâm hukukunda sular genel olarak yer altı suları ve yer üstü suları olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmıştır.³⁶ Bu ana ayırım çerçevesinde sular; pınar suyu, kuyu suyu, nehir suyu, göl suyu ve deniz suyu gibi alt tasniflere tabi tutulmuştur.

Bu tasnif, hem suyun fizikî kaynağını hem de mülkiyet ve yararlanma hükümlerini belirlemede önem taşımaktadır. Böylece İslâm hukuku, suyun tabiatı ile hukukî statüsü arasında sistematik bir ilişki kurarak kapsamlı bir su hukuku anlayışı ortaya koymuştur.

3.1. Pınar Suları

İslâm hukukunda pınar suları mahiyet ve mülkiyet durumlarına göre dört kısımda ele alınmaktadır:³⁷

a) Kendiliğinden yeryüzüne çıkan pınarlar: Doğal olarak yeryüzüne çıkan sular, hüküm bakımından nehir suları ile aynı statüde değerlendirilir. Bu tür sular, kamuya ait olup bütün insanların ortak kullanımına açıktır. Dolayısıyla herhangi bir kimsenin bu sular üzerinde özel mülkiyet iddiasında bulunması mümkün değildir.

b) Mevât arazide insanlar tarafından akıtılan pınarlar: Sahipsiz (mevât) arazide insanlar tarafından çıkarılarak akıtılan sular, genel olarak kamu yararına tahsis edilmiş sayılırlar. Bu sulardan herkes yararlanabilir.

c) Mevât arazide mülk edinme amacıyla çıkarılan pınarlar: Bir kimse sahipsiz arazide bir pınar açar ve bunu mülk edinme amacıyla yaparsa, pınarın bulunduğu yer ile üzerine inşa edilen yapı ve tesisler özel mülk kapsamında değerlendirilir. Ancak çıkan suyun mülkiyeti hususunda fakihler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır.

d) Kişinin kendi mülkünde kazdığı pınarlar: Bir kimsenin kendi arazisinde kazmak suretiyle çıkardığı sular, kural olarak özel mülk sayılır. Bununla birlikte İslâm hukukunda su önemli bir ihtiyaç olduğundan dolayı, başkalarının zaruret hâlinde bu sudan yararlanma hakkının bulunduğu kabul edilmiştir.

3.2. Deniz ve Göl Suları

Klasik fıkıh literatüründe deniz ve büyük göl suları, hiçbir kimsenin özel mülkiyetinde olmayan ve bütün insanların ortak istifadesinin mümkün olduğu kaynaklardır. Bu tür sular, kamuya ait (mübâhât-ı âmme) mallar kapsamında değerlendirilir.

Nitekim İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), bir kimsenin denizden yararlanırken başkasına dolaylı bir zarar vermesi durumunda dahi bundan tamamen menedilemeyeceğini ifade etmektedir.³⁸ *el-Hidâye* ve *Mecelle*'de ise bu husus, "Herkes hava ve ışıktan yararlandığı gibi

³⁶ Çağatay Akça, *Sınır Aşan Sularla İlgili Uluslararası Hukuki Metinlerin Değerlendirilmesi*, Basılmamış Uzmanlık Tezi, (Ankara: 2014), s. 10

³⁷ Ebu'l-Hasen Ali b. Ebû Bekr el-Fergânî el-Merğînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mubtedî*, thk. Tallâl Yûsuf, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 4/388; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/71; Ebû Muhammed Abdülbaki b. Yusuf b. Ahmet ez-Zürkânî, *Şerhu 'z-Zürkânî 'alâ muhtasari Halîl*, thk. Abdüsselam Muhammed Emin, (Beyrut: y.y., 2002), 7/127.

³⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 6/438.

denizler ve büyük göllerden de yararlanabilir”³⁹ şeklinde ifade edilmiştir. Bu ifadeler, deniz ve göl sularının kamusal niteliğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

3.3. Nehir Suları

Nehirler, İslâm hukukunda özel nehirler ve genel nehirler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:⁴⁰

a) Özel Nehirler: Suları belirli şahısların arazilerine akarak tüketilen ve deniz gibi umumi bir yere ulaşmadan sona eren nehirlerdir. Bu tür nehirler, aktıkları araziye bağlı kabul edilir ve hukuken özel statü taşır. Bu nehirlerden yararlanan kimseler arasında öncelik ve kullanım hakları söz konusudur. Ayrıca bu nehirlerle ilgili olarak şuf'a hakkının gündeme gelebileceği kabul edilmiştir.

b) Genel Nehirler: Dicle, Fırat ve Nil gibi büyük ve umuma açık nehirler bu kategoriye girer. İçinde gemilerin işlediği ya da suyu tükenmeyip deniz gibi genel bir yere dökülen nehirler genel nehir sayılır. Bu nehirler hiç kimsenin özel mülkü sayılmazlar.

Genel nehirlerden bütün insanların şirb (sulama) hakkı bulunmaktadır. Herkes, başkasına zarar vermemek ilkesine riayet ederek bu sulardan yararlanabilir; tarım arazisini sulayabilir, kanallar açabilir, su dolapları kurabilir, bent yapabilir veya kuyu açabilir.⁴¹ Zira İslâm hukukunda mubah mallardan yararlanma hakkı, başkasına zarar vermeme şartına bağlıdır. Herkes için helal olan mallar anlamındaki mubâhât mallarından ihtiyaç miktarınca yararlanılabilir.⁴²

3.4. Kuyu Suları

İslâm hukukunda kuyular, mülkiyet ve kullanım durumlarına göre dört kısımda incelenmektedir:⁴³

a) Kimin tarafından kazıldığı bilinmeyen kuyular: Bu tür kuyular kamu malı sayıldığından dolayı bütün insanlar tarafından kullanılabilir.

b) Sebil (kamusal yarar) amacıyla kazılan kuyular: Bu kuyular da bir önceki kuyular gibi kamuya tahsis edildiği için herkesin kullanımına açıktır. Hz. Osman'ın Medine'de satın alarak vakfettiği Rûme Kuyusu bu tür kuyulara örnek gösterilmektedir.

c) Mevât arazide kazılmış ve sahibi belli olan kuyular (kamu yararı amacıyla): Sahibi belli olmakla birlikte genel istifadeye tahsis edilmiş kuyuların suyundan herkes yararlanabilir. Kuyuyu açan kimse öncelikli kullanım hakkına sahip olsa da diğer insanlar özellikle ondan su içme (şefe) hakkı⁴⁴ engellenemez. Bu sular, içme, yemek yapma ve hayvan sulama gibi temel ihtiyaçlar için kullanılabilir.⁴⁵

³⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, 9/12.

⁴⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, 4/387; Mevslî, *el-İhtiyâr*, 3/71; Ebû'l-Huseyn Yahyâ b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim el-İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, thk. Kâsim Muhammed en-Nûrî, (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000), 7/510.

⁴¹ Şirb, sudan muayyen bir hissedir ve tarla ve hayvanları sulamak için istifade nöbetidir. Şirb ise, ağızla suyu kullanmaktır. (Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 23/161.

⁴² İbnü'n-Neccâr, Ebû'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed b. Abdilaziz, *Şerhu müntehâ'l-irâdât*, thk. Abdülmelik b. Abdullah, (Mekketü'l-Mükerrreme: Mektebetü'l-Esedî, 2008), 11/239; Servet Armağan, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, (İstanbul: Akademi Yayınları, 2009), s. 258.

⁴³ Merğînânî, *el-Hidâye*, 4/387; Mâlik b. Enes, *el-Mudevvene*, 3/312; Ebû'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, thk. Abdulazim Mahmud, (b.y.: y.y., 2007), 8/331.

⁴⁴ Şefe hakkı, bir su kaynağından su içme ya da gündelik ferdi ihtiyaçlar için önemsiz sayılabilecek ölçüde bir su kullanım hakkını ifade eder. (Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmurz b. Ali, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Ğureri'l-Ahkâm*, (y.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), 1/309; Hasan Hacak, “İrtifak”, *DİA*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/460-464).

⁴⁵ Şerafettin Argun, *İslam Hukukunda Dâru'l-Harb Dâru'l-İslam Kavramları*, (İstanbul: Pamuk Ofset, 1989), s. 29.

d) Mülk edinme amacıyla kazılan kuyular: Bir kimsenin gerek kendi mülkünde gerekse mevât arazide mülk edinme niyetiyle kazdığı kuyular özel mülk sayılır. Kuyunun içindeki suyun hukuki statüsü hakkında ise iki farklı görüş bulunmaktadır: Hanefî mezhebine göre kuyu özel mülk olsa da içindeki su kamusal nitelik taşır ve genel olarak Müslümanların istifadesine açıktır.⁴⁶ Özellikle Mâlikî fakihlerin benimsediği diğer görüşe göre ise kuyu gibi içindeki su da özel mülk kapsamındadır.⁴⁷

Bununla birlikte, özel kuyularda dahi zaruret hâllerinde başkalarının sudan yararlanmasına tamamen engel olunamayacağı yönünde güçlü bir fikhî eğilim bulunmaktadır.⁴⁸

4. İslâm Hukukuna Göre Suyun Yönetimi

Tarih boyunca büyük medeniyetlerin önemli bir kısmı, su kaynaklarına yakın bölgelerde kurulmuştur. Nil Nehri kıyısında Mısır medeniyeti, İndus Nehri havzasında Hint medeniyeti, Huang He (Sarı Nehir) çevresinde Çin medeniyeti ve Fırat-Dicle havzasında Mezopotamya medeniyeti gelişmiştir. Bu durum, suyun yalnızca temel bir yaşam kaynağı değil, aynı zamanda tarım, ticaret, ulaşım ve şehirleşme açısından belirleyici bir unsur olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla su, tarihsel süreçte medeniyetlerin ortaya çıkışında ve devam etmesinde stratejik bir rol oynamıştır.

Günümüzde su, küresel gündemde her geçen gün daha fazla yer tutmaktadır. “Sudan ucuz” şeklindeki yaygın ifade, yakın gelecekte anlamını yitirebilecek niteliktedir. Zira tatlı suya erişim bazı bölgelerde görece kolay ve düşük maliyetli olsa da birçok coğrafyada su temini oldukça zahmetli ve yüksek maliyetlidir. Bu nedenle suya ilişkin sorunların büyümeden çözülebilmesi için etkin ve sürdürülebilir bir su yönetimi anlayışının benimsenmesi büyük önem taşımaktadır.

İslâm hukukunda su yönetimi (idâretü'l-miyâh), müstakil bir başlık altında sistematik biçimde ele alınmamış olmakla birlikte, suyun sevki, taksimi ve kullanımı çeşitli hukuk alanları içerisinde düzenlenmiştir. Bu çerçevede suya ilişkin hükümler; mülkiyet ve eşya hukuku, arazi ve ziraat hukuku, kamu hukuku (siyâset-i şer'iyeye), ortak mallar (mubâhât), harîm uygulamaları, çevrenin korunmasına dair hükümler, deniz ve suyolları hukuku ile örf ve yerel uygulamalar kapsamında değerlendirilmiştir. Bu durum, suyun İslâm hukukunda çok boyutlu bir mesele olarak ele alındığını ve hem bireysel hem de kamusal yönleri bulunan bir kaynak olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Türkiye'de de su kaynaklarının korunması, geliştirilmesi ve sürdürülebilir biçimde yönetilmesi amacıyla kurumsal adımlar atılmıştır. Bu kapsamda 29/06/2011 tarihinde Orman ve Su İşleri Bakanlığı bünyesinde, su kaynaklarının korunması, kullanılması ve iyileştirilmesine yönelik politikaları yürütmek üzere Su Yönetimi Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Öte yandan Türkiye'de suyun sevk, idare ve yönetimi sadece bir birim tarafından değil farklı kurumlar tarafından yürütülmekte ve su planları yayımlanmaktadır.⁴⁹ Genel itibarıyla bunlar sekiz bakanlık

⁴⁶ Merğînânî, el-Hidâye, 4/388; Argun, *İslam Hukukunda Dârü'l-Harb Dârü'l-İslam Kavramları*, s. 29.

⁴⁷ Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 8/331; Şerafettin Kalan, *İslam Hukukunda Tabii Kaynaklar*, (İstanbul: Safa Yayın Dağıtım, 2017), 46-47.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hareşî, *Şerhü'l-Haraşî alâ Muhtasarı Halil*, 8 Cilt. (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ty.), 7/74.

⁴⁹ Tarım ve Orman Bakanlığının farklı aralıklarla yayımladığı *Ulusal Su Planı* adıyla yayımlanmaktadır. Son olarak 33196 sayılı ve 14 Mart 2026 tarihli Resmî Gazete'de 2026-2035 yılları arsını kapsayan ulusal su planı yayımlanmıştır.

bünyesinde toplanmaktadır.⁵⁰ Bu kurumsal yapı, su yönetiminin stratejik bir kamu politikası alanı olarak ele alındığını göstermektedir. Ancak su yönetimi noktasında çok başlılık bulunmakta ve yetki çatışması meydana gelmektedir.⁵¹

Öte yandan atık suların arıtılması ve yeniden kullanıma kazandırılması, su yönetimi açısından önemli bir stratejidir. Arıtma ve dezenfeksiyon işlemleriyle geri kazanılan sular hem israfın önlenmesine katkı sağlamakta hem de alternatif bir kaynak oluşturmaktadır. Günümüzde bazı ilmî fetva kurulları ve fıkıh akademileri, gerekli arıtma işlemleri yapılmış ve insan sağlığına zarar vermeyecek nitelikte olan atık suların, ibadetler dâhil çeşitli alanlarda kullanılabilceği yönünde görüş bildirmiştir.⁵² Bu tür suların sağlık açısından risk taşıması durumunda ise zararsız olması şartıyla tarımsal sulama gibi alanlarda değerlendirilmesi mümkün kabul edilmektedir. Bu yaklaşım hem çevresel sürdürülebilirliği hem de kamu sağlığını gözeten dengeli bir çözümler sunmaktadır.

5. İslâm Hukukuna Göre Suyun Mülkiyeti

İslâm hukukunda yaratılış ve hukukî statüleri bakımından mallar, genel olarak “umumî mallar” ve “hususî mallar” şeklinde iki ana kategoriye ayrılır. Umumî mallar, belirli bir şahsın mülkiyetinde bulunmayan ve bütün insanların ortak yararlanmasına açık olan mallardır. Su, hava, denizler ve ormanlar bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Umumî mallar da kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Birincisi, aslında özel mülkiyete konu olma imkânı bulunduğu hâlde henüz herhangi bir kimsenin ihrazı (mülkiyeti) altına girmemiş olan mallardır. Av hayvanları, serbest bölgelerdeki odunlar ve ihya edilmemiş (mevât) araziler bu gruba örnek olarak verilebilir. Bu tür mallar, ihraz veya ihya yoluyla özel mülkiyete geçirilebilir. İkincisi ise, kamu yararına tahsis edilmiş olup özel mülkiyete konu edilemeyen mallardır. Bunlar, bütün insanların ortak kullanımına bırakılmış ve özel mülkiyete kapalı tutulmuş varlıklardır.

Hususî mallar ise belirli bir kişinin mülkiyetinde bulunan, başkasının ne aynında ne de menfaatinde herhangi bir hakkının bulunmadığı mallardır. Malik, bu mallar üzerinde hukuk düzeninin çizdiği sınırlar kapsamında tasarruf yetkisine sahiptir.

Suyun özel mülkiyete konu olup olamayacağı ve alınıp satılmasının meşruiyeti meselesi, İslâm hukukçuları arasında tartışılmıştır. Bir kısım fakihler suyun özel mülkiyete konu olabileceğini ileri sürerken, diğer bir kısmı suyun kamuya ait bir hak olduğu gerekçesiyle bunun aksini savunmuştur. Suyun hukukî statüsü; bulunduğu yer, ihraz edilme biçimi ve kamusal tahsis durumu gibi unsurlara göre farklı değerlendirmelere konu olmuştur. Buna göre İslâm hukukunda suya ilişkin hükümler hem kamusal hem de özel mülkiyet boyutunu dikkate alan dengeli bir yaklaşım içerisinde ele alınmıştır.

Genel itibarıyla fakihler, havuz, sarnıç ve ark gibi yerlere alınan suyun özel mülkiyet sayılacağını ileri sürmüşlerdir. Üstelik İbn Münzir (ö. 318/930) bu konuda icmâ olduğunu iddia etmiştir.⁵³ Bu görüşte olanlar Hz. Peygamber'den rivayet edilen “Sizden birinizin ipini alıp

⁵⁰ Daha geniş bilgi için bk. Kalkınma Bakanlığı, *Kalkınma Planı (2019-2023)*, (Ankara: Kalkınma Bakanlığı, 2018), s. 67.

⁵¹ Kalkınma Bakanlığı, *Kalkınma Planı (2019-2023)*, s. 68; Türkiye'deki su işlerinin bağlı olduğu kurumlar net bir şekilde ayrıştırılmamış olsa da su yönetimi ile ilgili öne çıkan kurumlar için bk. Küçükçelebi, *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye'nin Su Politikası, Su Hukuku ve Su Kaynakları Yönetiminde Yeniden Yapılanmalar*, s. 53.

⁵² Mecelletü buhûs el-İslâmiyye, 17/40.

⁵³ Muhammed b. Ahmet eş-Şâfi'î el-Hatib eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, (b.y.: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1994), 3/518.

ormandan odun toplayarak sırtında getirip satması, insanlardan dilenmesinden daha hayırlıdır.”⁵⁴ anlamındaki hadisi delil göstermişlerdir. Zira ormandaki odun, başlangıçta kamuya açık (mubâh) bir mal niteliğindedir. Hadiste, bu tür malların emek yoluyla ihraz edilerek özel mülkiyete konu olabileceği ve satılabileceği kabul edilmektedir. Bu kıyas doğrultusunda, kamuya açık bir kaynak olarak değerlendirilen suyun da ihraz edilerek özel mülkiyet konusu yapılabileceği ileri sürülmüştür.

Ayrıca Hz. Peygamber’in Medine’ye hicreti sırasında bir Yahudi’nin Rûme kuyusundan su çıkarıp sattığını bilmesine rağmen bunu yasaklamamış olması da fakihler tarafından suyun alım-satımının cevazına delil olarak değerlendirilmiştir.⁵⁵ Bu yaklaşım, takriî sünnetin hukuki meşruiyet doğurduğu ilkesine dayanmaktadır.

Yine fakihlere göre tabii ve akıcı nitelikteki sular özel mülkiyet kapsamına alınamaz. Zira su, umumî mallar ve mubâhât kapsamında değerlendirilmiştir. Buna göre kuyularda, yeraltı su damarlarında, nehirlerde ve denizlerde bulunan sular, kural olarak herkesin ortak kullanımına açıktır. İnsanlar bu sulardan içebilir, hayvanlarını sulayabilir ve tarımsal faaliyetlerinde faydalanabilirler.⁵⁶ Bu görüşün temelinde İslâm’ın eşitlik ve empati anlayışı yer almaktadır. Nitekim “Sizden biriniz, kendisi için sevdiğini din kardeşi için de sevmedikçe iman etmiş olmaz.”⁵⁷ hadisi ile, yanında fazla su bulunduğu halde yolcu ve zayıf olan kimseyi bundan mahrum bırakan kimseye yönelik ağır uyarılar içeren ve Müslümanların su, ot ve ateş gibi varlıklarda ortak olduğu şeklindeki rivayetler,⁵⁸ suyun paylaşımına dair ahlâkî ve dinî sorumluluğu vurgulamaktadır. Öte yandan Hz. Peygamber’den fazla suyun satışının yasaklandığına dair rivayetler nakledilmiştir.⁵⁹ Bu hadisler bağlamında fakihler, bir kimsenin yanında bulunan ihtiyaç fazlası suyu, satması yerine hibe etmesini daha faziletli ve maslahat açısından daha uygun görmüşlerdir.⁶⁰ Bu hadisler, suyun hayati ve vazgeçilmez niteliğine işaret etmekte; onun toplumsal bir hak olarak görülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, suyun toplumsal niteliğini ve hayati önemini dikkate alan ahlâkî ve kamusal bir hassasiyeti yansıtmaktadır.

Ekonomik gücü, sosyal statüsü, milliyeti veya diğer farklılıkları ne olursa olsun bütün insanlar sudan yararlanma hususunda eşittir. Bir kimsenin, kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra arta kalan suyu depolayıp başkalarının kullanımını engellemesi ne rivayet edilen hadislerle ne İslâm’ın öngördüğü dayanışma ve adalet ilkeleriyle bağdaşmamaktadır.⁶¹ O halde kullanım fazlası olan su başta olmak üzere deniz, göl, nehir, kar ve yağmur suları gibi umuma açık su kaynakları, klasik fıkıhta bütün canlıların ortak yararlanmasına tahsis edilmiş varlıklar arasında sayılmıştır. Bu hükmün dayanaklarından biri, Ebyad b. Hemmâl’in Me’rib’deki tuz madeninin kendisine tahsis edilmesini talep etmesi üzerine yaşanan hadisedir. Rivayete göre Hz. Peygamber,

⁵⁴ Müslim, *Sahîhu Müslim*, "ez-Zekât", 107-1042.

⁵⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrâhim el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsir, (Beirut: Dâru Tavki’n-Necât, 1422), “Şûrb” 2.

⁵⁶ Mecelle, maddeler: 1234, 1238, 1248, 1267, 1268; Karaman, *Mukâyeseli İslam Hukuku*, 20-21.

⁵⁷ Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “İmân” 13.

⁵⁸ Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd, (b.y.: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, ts.), 2/826; Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Şehâdât” 2672.

⁵⁹ Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Müsâkât”, 34-1565.

⁶⁰ Ebü’l-Abbâs Ahmet b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva’l-fikhiyyetu’l-kübrâ*, (b.y.: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, ts.), 2/186; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *I’lâmu’l-Muvakki’in*, thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim, (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1991), 3/286. Seyyid Sâbık, *Fikhü’s-Sünne*, (Beirut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1977), 3/89.

⁶¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 38/174; Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Şûrb” 2.

başlangıçta Ebyad b. Hemmâl'in talebini kabul etmiş, ancak sahâbeden birinin söz konusu tuz kaynağının tükenmeyen, herkesin yararlanmasına açık bir kaynak olduğunu hatırlatması üzerine tahsis kararından vazgeçmiştir.⁶² Fakihler bu rivayetten hareketle, tükenmeyen ve kamuya açık tabii kaynakların şahıslara tahsis edilemeyeceği sonucuna ulaşmış, bu çerçevede kamu otoritesinin, umuma ait su kaynaklarını belirli kişilerin tekeline bırakmasını kural olarak câiz görmemişlerdir. İmam Şâfiî bu kuraldan yola çıkarak tükenmeyen ve göz önünde bulunan madenler ile açık su kaynaklarını birbirinin benzeri görmüş ve bu tür kaynaklardan kimsenin engellenemeyeceğini ifade etmiştir.⁶³ Şevkânî de suyun özel mülkiyete konu olamayacağı görüşünü benimsemiştir.⁶⁴ Modern dönemde bazı hukukçular da benzer bir yaklaşım sergileyerek, denizlerin, akarsuların ve havanın bütün insanların tabii ve ortak mülkü olduğunu, bu sebeple akarsu ve deniz kıyılarının da ortak kullanım alanı sayılması gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁵ Ancak bu ortak kullanım hakkı sınırsız değildir. Aksine ortak suyun kullanımı, başkasına zarar vermeme ve çevreyi tahrip etmeme ilkesiyle kayıtlıdır. Dolayısıyla suyu kirleten, israf eden veya başkalarının meşru kullanımını engelleyen kimselere karşı kamu otoritesinin müdahale yetkisi bulunmaktadır.

O halde İslâm hukukçularına göre su, henüz mülkiyet altına alınmamış (ihraz edilmemiş) ise herkesin ortak yararlanma hakkına sahip olduğu umumî mallar kapsamında değerlendirilir.⁶⁶ Ancak kaplara doldurulmak, sarnıçta veya havuzda biriktirmek suretiyle ihraz edilen su, bu fiil ile birlikte özel mülkiyet statüsü kazanır. Zira klasik fıkhıta mubâh bir malın ihraz yoluyla temellük edilebileceği genel bir ilkedir. Bu çerçevede, tabii kaynağında bulunan su ile kişinin fiilî tasarrufu altına aldığı su arasında hukukî statü bakımından ayırım yapılmıştır.⁶⁷ Ancak herhangi bir emek ve ihraz işlemi olmaksızın özel mülke giren sular, özel değil genel olan sulardan kabul edilir. O halde bir akarsuyun kendiliğinden bir kimsenin bahçesine girmesi veya açıkta bulunan bir kaba yağmur suyunun dolması hâlinde, bu sular özel mülk sayılmaz, aksine genel yararlanma ilkeleri çerçevesinde değerlendirilir.⁶⁸

Suyun paylaşılması ve kullanım hakkına gelince, bu da belirli bir öncelik ve sıra esasına göre düzenlenmiştir. Buna göre bir kimse, kendi mülkünün sınırları içerisinde bulunan sudan öncelikle içme, kullanma ve sulama amacıyla yararlanma hakkına sahiptir. Örneğin bir tarlanın içinde bulunan kuyu veya pınar suyu, öncelikle o arazi sahibinin tasarrufundadır. Ancak bu kullanım hakkı mutlak değil, komşu arazilere zarar vermeme ve başkalarının meşru su hakkını ihlal etmeme şartıyla sınırlıdır.

Suyun paylaşılması ve kullanım hakkındaki hükümler Hz. Peygamber döneminde meydana gelen su hakkı ve su paylaşımı hakkındaki hükümleri referans olmuştur. Nitekim Müreysi' kuyusunun suyu konusunda Sinan ile Cehcâ arasında meydana gelen anlaşmazlık,⁶⁹ Ensar'dan bir kişi ile Zübeyir b. Avvâm arasında hurma bahçelerinin sulanması esnasında ortaya

⁶² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *Ma'rifetu's-sünen ve'l-âsâr*, thk. Abdulmutî Emin Kalacî (Karaçi: 1991), 9/21.

⁶³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Umm*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990), 3/43.

⁶⁴ Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullâh eş-Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr el-mütedeffik alâ hedâik'i-ehzâr*, (y.y.: Dâru İbn Hazm, 1431), 410-411.

⁶⁵ Fandana Şifâ, ter. Semür Abdülmünim, *Hurûbü'l-Miyah el-Hashasa et-Televvüs er-Rühb*, (Mısır: Madi, 2012), 39.

⁶⁶ *Ihraz*, başkasının mülkiyetinde bulunmayan bir mal üzerinde malik olma iradesiyle fiili hakimiyet kurmak anlamına gelir. (Ebû'l-Fadl Cemâlüddin, Muhammed b. Mükrim b. Ali b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 5/333).

⁶⁷ Seyyid Sâbık, *Fikhü's-Sünne*, 3/89.

⁶⁸ Refik Yunus el-Mısri, *İslam İktisat Metodolojisi*, çev. Hüseyin Arslan, (y.y.: Birleşik Yayıncılık, t.y.), 184.

⁶⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (Beyrut: Dâru'l-İlmî, 1989), 2/415.

çıkan ihtilaf⁷⁰ ve Medine’de bulunan Mehzûr ile Müzeynib derelerinin suyunun taksimi⁷¹ suyun paylaşılması hakkında rivayetlerdir. Bu rivayetlerdeki hükümler ve özellikle Medine’de bulunan hurma ağaçlarının sulanması sırasına ilişkin uygulamaları,⁷² sonraki dönemlerde su hukukuna dair içtihatlarla temel teşkil etmiştir. Bu uygulamalar, suyun kullanımında öncelik hakkı, zarar vermeme ilkesi ve adil paylaşım prensibinin birlikte gözetildiğini göstermektedir. Böylece İslâm hukuku hem mülkiyet hakkını hem de toplumsal dengeyi gözetten bir yaklaşım benimsemiştir.

Esasen suyun paylaşımı ve kullanımına ilişkin kurallar, İslâm’dan önceki dönemlere kadar uzanmaktadır. Nitekim Kur’an’da Hz. Sâlih’in kavmi ile mucize olarak kayadan çıkarılan deve arasında suyun nöbetleşe paylaşımını konu edinen kıssa buna işaret etmektedir. Kıssaya göre suyun bir gün deveye, bir gün ise halka tahsis edilmesi suretiyle kullanım hakkı ve sırası belirlenmiş, böylece potansiyel bir çatışmanın önüne geçilmiştir.⁷³

6. İslâm Hukukuna Göre Sudan Yararlanma Hakkı (İrtifak Hakkı)

İslâm hukukunda suda yararlanma hakkı bireysel ve toplumsal ihtiyaçları, ekolojik dengeyi de gözetilen belirli bir öncelik sırasına göre düzenlenmiştir. Mubâh mallar arasında yer alan suda insanlar, içme (şefe/şürb), sulama (şirb) ve kullanma gibi çeşitli haklara sahiptir. Modern hukukta, başkasına ait taşınmazdan çıkan suda belirli şartlarla yararlanma yetkisini ifade eden kaynak hakkı, İslâm hukukunda hakku’ş-şürb veya hakku’ş-şirb kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. İnsanların içme ve temel ihtiyaç hakkı, hayvanların içme hakkı (şefe/şürb), bitki ve tarımsal faaliyetler için sulama hakkı (hakku’ş-şirb), belirli bir su kaynağından usulüne uygun biçimde ve belirlenen sıra dâhilinde yararlanma yetkisini ifade eder.⁷⁴ Mecelle’de şirb, “Ekin ve hayvan sulamak için suda yararlanma nöbeti”,⁷⁵ hakk-ı şirb, “Bir nehirden nasib-i muayyen-i malum (belirli ve tayin edilmiş pay)”,⁷⁶ hakk-ı şefe ise “su içme hakkı”⁷⁷ şeklinde tarif edilmiştir. Bu tanımlardan anlaşıldığı üzere şirb hakkı, kapsam bakımından daha geniş olup insanların, hayvanların içtiği ve ziraat mahsulünün sulandığı suyu ifade ederken; şefe/şürb hakkı ise daha çok doğrudan içme ve hayati ihtiyaçla sınırlıdır.⁷⁸

Suyun kullanılmasındaki öncelik sırası ise şu şekilde belirlenmiştir:

- a) İnsanların içme ve temel ihtiyaç hakkı (şefe/şürb)
- b) Hayvanların içme hakkı (şefe/şürb)
- c) Bitki ve tarımsal faaliyetler için sulama hakkı (şirb/reyy)

6.1. Şefe (Şürb) Hakkı

Şefe veya şürb hakkı, suyun insanlar tarafından içme, yemek yapma, temizlik ve benzeri zorunlu ihtiyaçlar için kullanılmasını ifade eder. Bu hak, zarurî ihtiyaç kapsamında değerlendirilmiş ve su

⁷⁰ Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Fedâil” 129-2357.

⁷¹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhid*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, (Mağrib: Vezâratu Umumi’l-Evkâf ve’s-Şu’ûni’l-İslâmiyye, 1967), 11/246.

⁷² İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 2/830.

⁷³ Daha geniş bilgi için bk. Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fi Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (b.y.: Müessesetu’r-Risâle, 2000), 12/530.

⁷⁴ TMK md. 837; Ömer Nasuhi Bilmen, *İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016), s. 88; Mustafa Ünal, *İslam hukukunda irtifak hakları*, (Ankara: Adalet Yayınevi, ty.), 156-157.

⁷⁵ Madde 1262.

⁷⁶ Madde 143.

⁷⁷ Madde 1263.

⁷⁸ Bilmen, *İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, s. 88; Karaman, *Mukâyeseli İslam Hukuku*, 125; Ünal, *İslam Hukukunda İrtifak Hakları*, 305.

kullanımında en öncelikli hak olarak kabul edilmiştir. Zira insan hayatının korunması (hıfz-ı nefis), bu hakka bağlıdır. Hayatın korunması ise İslâm hukukunun temel maksatlarından biridir. Bu sebeple bir su kaynağı söz konusu olduğunda öncelik, insanların hayati ihtiyaçlarını karşılamasına verilmiştir.⁷⁹

6.2. Şirb Hakkı

Şirb hakkı, suyun özellikle tarımsal sulama amacıyla kullanılmasını ifade eder. Klasik fıkhıta bu kavram, hem ekinlerin sulanmasını hem de üretim faaliyetlerinin devamlılığını sağlayan su kullanımını kapsar. Kur'an'da şirb kavramı Hz. Sâlih kıssası bağlamında zikredilmiştir. İlgili âyette, mucize olarak verilen deveye bir gün, insanlara da diğer gün sudan yararlanma hakkı verilmiş, böylece suyun nöbetleşe (mühâye'e) kullanımının meşrû olduğu ortaya konulmuştur.⁸⁰ Bu düzenleme, sınırlı su kaynaklarının âdil ve planlı şekilde paylaşılması gerektiğine işaret etmektedir.

İslâm hukukunda su kullanım hakkı yalnızca insanla sınırlı değildir. İnsanlar kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra hayvanların da su ihtiyacını karşılamakla yükümlüdürler. Nitekim Kur'an'da yeryüzündeki bütün canlıların birer topluluk olduğu belirtilmiş, varlık ve yaşam hakkına sahip oldukları vurgulanmıştır.⁸¹ Hz. Peygamber'in "Ciğeri ıslak olan her canlıya yapılan iyilikte sevap vardır."⁸² hadisi, hayvanlara su vermenin dinî ve ahlaki bir sorumluluk olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Susuzluktan kıvranan bir köpeğe su veren kimsenin bağışlanmasına dair rivayet de suyun tüm canlılar açısından hayati bir hak olduğuna işaret etmektedir.⁸³ Bu çerçevede İslâm hukuku, sudan yararlanma hakkını yalnızca mülkiyet eksenli değil; hayatın korunması, adalet ve merhamet ilkeleri çerçevesinde değerlendirmiştir. Öncelik sırası belirlenmiş olmakla birlikte, temel prensip suyun bütün canlıların yaşamını sürdürebilmesi için adil, ölçülü ve zarar vermeyecek biçimde kullanılmasıdır.

6.3. Şirb ve Şürb Hakkı Bakımından Suların Taksimi

İslâm hukukunda sular, şirb (sulama hakkı) ve şürb/şefe (içme ve temel ihtiyaç hakkı) bakımından dört kısma ayrılmaktadır. Bu tasnif, suyun mülkiyet durumu ile ondan yararlanma biçimini göz önünde bulundurularak yapılmaktadır.

6.3.1. Herkesin Şirb ve Şürb Hakkına Sahip Olduğu Sular

Bu gruba giren sular hem mubah hem de müşterek nitelikteki sulardır. Dolayısıyla bu gibi sular bütün insanların ve canlıların hem içme (şürb/şefe) hem de sulama (şirb) hakkına sahip olduğu sulardır. Fırat ve Dicle gibi büyük nehirlerde bulunan sular bu kapsamdadır. Bu tür sular, hava ve güneş gibi umumî mallardan sayılır. Herhangi bir kimsenin özel mülkü değildir. Başkasına zarar vermemek şartıyla bu sulardan herkes doğrudan veya kanallar vasıtasıyla yararlanabilir. Genel menfaate aykırı bir durum olmadığı müddetçe, kamu otoritesi dahi, kimseyi bu sulardan yararlanmaktan menedemez. Bu düzenleme, suyun temel bir hayat kaynağı olması sebebiyle kamuya tahsis edilmiş bir nimet olduğu anlayışına dayanmaktadır.⁸⁴

⁷⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/438.

⁸⁰ Şu'arâ 26/155.

⁸¹ Enâm, 6/38

⁸² Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Edeb" 6009.

⁸³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 16-438.

⁸⁴ Ebû Bekir b. Mesûd b. Ahmed el-Hanefî el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 6/192; İmrânî, *el-Beyân*, 5/233.

6.3.1.1. Umumî Sulardan Yararlanmanın Şartları ve İlgili Esaslar

İslâm hukukunda umumî sulardan yararlanma hakkı bireysel menfaati ve toplumsal düzeni koruyan şu şartlara bağlanmıştır:

6.3.1.1.1. Zarar Vermeme İlkesi

Gerek şirb (ziraatta kullanma) gerekse şürb/şefe (içme ve temel ihtiyaçta kullanma) hakkına sahip olan kimse, bu haklarını kullanırken başkasına zarar vermemekle yükümlüdür. Zarar vermeme ilkesi su hukukunun temel prensiplerinden biridir. Bu kapsamda kanalın bozulması, kuyunun tahrip edilmesi, çeşmenin zarar görmesi veya boruların patlatılması gibi davranışlar hukuka aykırıdır. Bu tür eylemler hem kamu yararını ihlal eder hem de özel haklara zarar verir. Böyle bir zarar meydana gelirse, kusurlu olan kimse hakkında tazmin yükümlülüğü doğar. Böylece su kaynaklarının korunması ve sürdürülebilirliği güvence altına alınmış olur.⁸⁵

6.3.1.1.2. Geçiş/Mürûr ve Ulaşım Hakkı

Umumî sulardan yararlanmak için esas olan, umumî yolların kullanılmasıdır. Ancak suya ulaşmak için umumî yol bulunmadığı durumlarda, zaruret ve ihtiyaç ölçüsünde özel mülkiyetten geçiş hakkı doğar. Bu durumda mülk sahibi, hak sahibini engelleyemez. Zira suyun kullanılması temel ve zaruri bir ihtiyaç olduğu gibi ona ulaşmak da zaruri bir ihtiyaçtır. Ancak mürûr hakkı keyfi biçimde değil, adalet ve zarar vermeme ilkesi çerçevesinde kullanılmalıdır. Böylece hem mülkiyet hakkı hem de sudan yararlanma hakkı dengelenmiş olur.⁸⁶

6.3.1.1.3. Paylaşım ve Önceden Belirlenmiş Usule Riayet

Akan veya durgun bir su üzerinde birden fazla kişi hak sahibi ise suyun âdil bir paylaşım esasına göre kullanılması gerekir. Eğer taraflar arasında önceden belirlenmiş bir sıra veya taksim usulü mevcutsa, bu düzenleme ortak rıza olmaksızın değiştirilemez.⁸⁷ Bu ilke, suyun sınırlı bir kaynak olması sebebiyle tartışmaların önlenmesini ve toplumsal barışın korunmasını amaçlamaktadır.

6.3.1.1.4. Sulama (Şirb) Hakkının Miras Yoluyla İntikali

Sulama hakkı (şirb), Hanefiler dâhil olmak üzere fakihlerin büyük çoğunluğuna göre miras yoluyla intikal edebilen bir haktır.⁸⁸ Bu durum, şirb hakkının sadece fiilî bir kullanım yetkisi değil, aynı zamanda hukukî değer taşıyan bir irtifak hakkı niteliğinde olduğunu göstermektedir. Böylece suya bağlı ekonomik faaliyetlerin sürekliliği sağlanmış olur.

6.3.2. Şürb Hakkı Bulunduğu Halde Şirb Hakkı Bulunmayan Sular

Bu gruba, özel mülkiyete konu olan büyük havuz, kendi mülkünde açtığı kuyu ve pınar suları girer. Bu sulara malik öncelikli hak sahibidir. Bununla birlikte, özellikle zaruri ihtiyaç söz konusu olduğunda başkalarının içme (şürb) hakkı tamamen ortadan kalkmaz. Hanefî fakihlere göre, bu tür sulardan insanlar; içmek, yemek ve temizlik yapmak gibi zorunlu ihtiyaç hâllerinde yararlanabilirler.⁸⁹ Bu görüşün delili olarak Hz. Ömer döneminde yaşanan ve daha önce zikredilen

⁸⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/70.

⁸⁶ Zeynuddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Misrî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, (b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002), 8/245.

⁸⁷ Mecelle md. 1224.

⁸⁸ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î*, 6/189-190; Karaman, *Mukâyeseli İslam Hukuku*, 127.

⁸⁹ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î*, 6/189.

olaydır.⁹⁰ Bu rivayet, zaruret durumunda suyun paylaşılmasının zorunlu olduğuna işaret etmektedir.

Şâfiî fakihlere göre kişinin kendi mülkünde veya mevât arazide temellük kastıyla kazdığı kuyu yahut çıkardığı pınar suyu, onu ihraz eden kimsenin mülkü sayılır. Dolayısıyla malik, fazla dahi olsa bu suyu zirai sulama amacıyla başkasına vermekle yükümlü değildir. Fakat kendi kullanımından arta kalan suyu, insanların ve hayvanların içmesi için engellememesi gerekir.⁹¹ Bu yaklaşım, mülkiyet hakkı ile zaruri ihtiyaç arasındaki dengeyi gözetmektedir.

Özel olarak yapılan ark ve kanallar özel mülk sayıldığından, bu mecrâlarda akan su üzerinde de sınırlandırma söz konusudur. Buna göre bu tür sulara üçüncü kişilerin şürb (içme) hakkı bulunmakla birlikte, şürb (zirai sulama) hakkı bulunmamaktadır. Bir başkası, ark veya kanala zarar vermemek şartıyla bu sudan içme amacıyla yararlanabilse de arazi sulamak maksadıyla yararlanamaz. Ayrıca suyu ilk ihraz eden veya kanalı inşa eden kimse, sudan yararlanma noktasında öncelikli hakka sahiptir. Bu öncelik, emeğin ve mülkiyetin korunması ilkesinin bir sonucudur.⁹²

6.3.3. İhraz Edilerek Özel Mülkiyet Altına Alınan Sular

Su kabına, sarnıca, depoya veya küçük havuza doldurularak ihraz edilen sular özel mülk sayılır. Bu tür sulara üçüncü kişilerin ne şürb ne de şürb hakkı vardır. Malik olan kimse bu suyu kullanma, saklama ve satma yetkisine sahiptir. Fakihlerin çoğunluğu bu konuda görüş birliği içindedir.⁹³ Ancak susuzluk sebebiyle hayati tehlike söz konusu olduğunda, zaruret ve hıfz-ı nefis ilkesi gereğince, malikin rızasına bakmadan da bu sudan yararlanılabilir.⁹⁴

Bu tasnif, İslâm hukukunun su konusunda hem kamu yararını hem de özel mülkiyet hakkını dengeleyen, aynı zamanda zaruret ve adalet ilkelerini gözetten çok katmanlı bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

7. Mecrâ Hakkı

Mecrâ hakkı, arazisi su kaynağına doğrudan ulaşamayan bir kimsenin, sulama amacıyla suyu, komşu araziden geçirerek kendi tarlasına akıtabilmesini ifade eden bir irtifak hakkıdır.⁹⁵ Bu bağlamda suyun ulaştırılmak istendiği arazi hâkim arazi, suyun içinden geçirilerek akıtıldığı arazi ise hadim arazi olarak adlandırılmaktadır. Türk Medenî Kanunu da bu konuyu “Mecrâ Geçirilmesi” başlığı altında düzenlemiş ve belirli şartlar dâhilinde komşu taşınmaz üzerinden mecrâ geçirilmesini kabul etmiştir.⁹⁶

İslâm hukukunda mecrâ hakkı engellenemez. Hz. Ömer’in hilafeti döneminde görülen bir irtifak davası bu hususta delil olarak zikredilmektedir. Rivayete göre Dahhâk b. Halife, kendi arazisini sulamak amacıyla Muhammed b. Mesleme’nin arazisinden su geçirmek istemiş, ancak Mesleme bunu kabul etmemiştir. Uyuşmazlık Hz. Ömer’e intikal ettiğinde, Hz. Ömer İbn

⁹⁰ Karaman, *Mukâyeseli İslam Hukuku*, 125.

⁹¹ Nevevî, *el-Mecmu’*, 15/241.

⁹² Kâsânî, *Bedâ’i u’s-sanâ’i*, 6/189; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu’ Şerhu’l-Mühezzeb*, (b.y.: y.y., ts.), 15/241; Fandana Şifa, *Hurûbü’l-Miyah*, 98.

⁹³ Ebû’l-Bekâ Behrâm b. Abdullah ed-Demîrî, *eş-Şâmil fi Fıkhî’l-İmâm Mâlik*, thk. Ahmed b. Abdulkerim Necib (b.y.: Merkezü Necîbüye, 2008), 4/633; Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Dâmâd Efendî, *Mecma’u’l-enhur fi şerhi Mülteka’l-ebhur*, (b.y.: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, ts.), 2/563; Nevevî, *el-Mecmu’ Şerhu’l-Mühezzeb*, 15/241.

⁹⁴ Karaman, *Mukâyeseli İslam Hukuku*, 125.

⁹⁵ Karaman, *Mukâyeseli İslam Hukuku*, 128.

⁹⁶ TMK md. 744.

Mesleme'ye, bu talebin kendisine zarar vermeyeceğini aksine yararlı olacağını belirterek mecrâ hakkına izin vermesi gerektiğini ifade etmiştir. İbn Mesleme'nin ısrarla karşı çıkması üzerine Hz. Ömer, suyun engellenemeyeceğini vurgulayan "Allah'a yemin olsun ki karnının üzerinden bile olsa o su geçecektir."⁹⁷ şeklinde sert bir ifade kullanmıştır. Bu rivayet, kamu yararı ve zarar vermeme ilkesi çerçevesinde mecrâ hakkının korunması gerektiğine işaret etmektedir.

Bununla birlikte mecrâ hakkı mutlak değildir. Diğer aynî ve irtifak haklarında olduğu gibi burada da temel ilke, hadim araziye zarar verilmemesidir. Mecrâ hakkına sahip olan kimse, suyun geçtiği yolu ıslah etmek, temizlemek ve bakımını yapmakla yükümlüdür. Suyun akışını kontrol etmek ve mecrâyı ıslah etmek amacıyla su kenarından gidip gelme hakkına ise mürûr hakkı denilmektedir. Eğer mecrâ üzerinde birden fazla hak sahibi bulunuyorsa, suyu ilk alan kişi diğer hak sahiplerini engelleyemez. Sulamanın nöbetleşe yapılması gereken durumlarda ise tarafların karşılıklı rızası esastır. Mecelle'de de, hukuka uygun ve başkasına zarar vermeyen mürûr hakkının önceki uygulamalarda olduğu gibi devam edeceği ifade edilmiştir.⁹⁸

7.1. Mecrâ ve Su Yollarının Bakım ve İslahı

Su yollarının ve mecrâlarının inşası, temizliği ve ıslahına ilişkin masraflar kural olarak bunlardan yararlanan kimselere aittir. Fıkıh literatüründe mecrâların bakım ve ıslahı üç farklı kategoriye ayrılarak düzenlenmiştir:

a) Bakımı, onarımı ve temizliği devlete ait olan mecrâlar: Dicle, Fırat, Ceyhun ve Seyhun gibi büyük ve umuma açık nehirlerin mecrâları bu kapsamdadır. Bu tür suyollarının bakım, temizlik ve ıslahı kamu otoritesinin sorumluluğundadır. Ancak devletin mali imkânlarının yetersiz kalması durumunda, kamu yararı gereği vatandaşların bu hizmete katılımı talep edilir.

b) Bakımı, onarımı ve temizliği yararlanan şahıslara ait olan mecrâlar: Hususi arazi sahiplerinin, umumi suların kendi arazilerine su taşımak amacıyla açtıkları ark ve kanallar bu gruba girer. Bu mecrâların bakım, onarım ve temizliği, doğrudan bunlardan istifade eden kimselerin sorumluluğundadır. Yükümlü olanlar yükümlülüklerini yerine getirmezse buna zorlanmaları gerekir. Zira mecrâların ihmal edilmesi yalnızca hak sahiplerine değil; çevre kirliliği, sulama yetersizliği ve ürün kıtlığı gibi sonuçlar doğurarak topluma da zarar verebilir. Bu yaklaşım, zararın önlenmesi ve kamu yararının korunması ilkesiyle temellendirilmektedir.

c) Belirli bir topluluğun bakımı ve temizliğiyle sorumlu olduğu mecrâlar (nehr-i hâs): Sadece belirli sayıdaki kimselerin yararlandığı hususi nehirler, klasik literatürde nehr-i hâs olarak adlandırılmıştır. Bir nehrin bu niteliği kazanması, ondan yararlanan kişi sayısına göre değerlendirilmiştir. Fakihler arasında bu sayı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Fakihlerden bir kısmı on, bir kısmı kırk, diğer bir kısmı ise bir köy halkını ölçüt kabul etmektedir. Nehr-i hâs kapsamında belirli kimselere ait su payı ise şîrb-i hâs olarak isimlendirilir.⁹⁹

Nehr-i hâs mecrâlarının bakım ve temizliğine ilişkin yükümlülük konusunda Hanefî mezhebinde iki farklı görüş nakledilmiştir. Müttekaddim fakihlere göre, bu tür mecrâların ihmalinden doğan zarar genel değil, özel nitelikte olduğundan dolayı yükümlüler zorlanmaz. Buna karşılık son dönem Hanefî fakihleri, hak sahiplerinin bakım ve temizliğe zorlanabileceğini savunmuştur. Ancak hak sahiplerinden bir kısmı ıslah ve temizliği isterken diğerleri buna karşı

⁹⁷ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstîzkâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 7/194.

⁹⁸ Mecelle md. 1224.

⁹⁹ Mecelle md. 955; Bilmen, *İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, s. 189.

çıkarsa, çoğunluğun görüşüne göre istemeyenler zorlanamaz. Ebu Bekir el-İskâf (ö. 334/945) gibi bazı Hanefî fakihler ise kamu yararı gerekçesiyle bunların zorlanması gerektiği ifade edilmiştir. Görüş ayrılığının temelinde, zararın bireysel mi yoksa toplumsal mı olduğu meselesi yer almaktadır.¹⁰⁰

8. Mesîl Hakkı

Mesîl hakkı, hâkim arazide ortaya çıkan ihtiyaç fazlası veya kullanıma elverişli olmayan suyun, hadim arazi yahut daha aşağıda bulunan başka bir arazi üzerinden tahliye edilmesini ifade eden bir irtifak hakkıdır. Bu hak yalnızca tarım arazileri bakımından değil; ev, işyeri ve benzeri taşınmazlar için de söz konusudur.¹⁰¹

İslâm hukukunda mesîl hakkı, komşuluk hukukunun bir uzantısı olarak değerlendirilmiş ve bu hakkın engellenemeyeceği kabul edilmiştir. Hadim arazi sahibi, fazla suyun tahliyesine engel olamaz. Fakat bu hak mutlak olmayıp, zarar vermeme ilkesiyle sınırlandırılmıştır. Mesîl hakkının kullanımı sırasında hadim araziye zarar verilmesi câiz değildir. Dolayısıyla tahliye işlemi, teknik ve hukuki esaslara uygun bir şekilde gerçekleştirilmelidir.

Türk Medenî Kanunu mesîl hakkı konusunu “Fazla Suyun Akıtılması” başlığı altında düzenlemiş ve belirli şartlar dâhilinde komşu taşınmaz üzerinden su tahliyesini kabul etmiştir.¹⁰²

Mesîl hakkının uygulanmasında kıdeme, yani önceki yerleşik duruma itibar edilir. Geçmişte nasıl bir uygulama mevcut ise, kural olarak aynı yöntemin sürdürülmesi esastır. Ancak hukuka aykırı biçimde tesis edilmiş veya çevreye zarar veren uygulamalar korunmamalı, aksine bunlar kaldırılmalı ve yerine hukuki yöntemler getirilmelidir.¹⁰³ Bu ilke Mecelle’de de açıkça ifade edilmiş ve yerleşik uygulamanın, zarar doğurmadığı sürece devam edeceği belirtilmiştir.¹⁰⁴

Sonuç

İslâm hukukunda suyun hukuki statüsü, kullanım esasları ve irtifak hakları çerçevesinde ele alınan düzenlemeler suyun hayatın devamı için vazgeçilmez, kamusal niteliği güçlü bir varlık olduğunu göstermektedir. İslâm hukuku, suyun satışı ve fiyatlandırılması konusunda mutlak bir yasak ya da serbestlik yaklaşımı benimsememiş, aksine suyun temini sırasında ortaya çıkan maliyetlerin karşılanabileceğini kabul ederken, deniz, göl ve büyük nehirler gibi umumun mülkü sayılan kaynakların özelleştirilmesine ve tekelleştirilmesine izin vermemiştir. Bu yaklaşım, mülkiyet hakkı ile kamu yararı arasında dengeli bir çerçeve ortaya koymuştur. Ayrıca fiyatlandırma ve piyasa müdahalesi hususundaki temel ölçü, adalet ve toplumsal faydayı korumuştur.

Su kaynakları sınırsız değildir. Günümüzde bazı bölgelerde henüz ciddi bir su krizi yaşanmamış olması, gelecekte benzer sorunlarla karşılaşılacağı anlamına gelmemelidir. Nitekim küresel iklim değişikliği, nüfus artışı ve bilinçsiz tüketim, su kaynakları üzerindeki baskıyı her geçen gün artırmaktadır. Bu sebeple kriz ortaya çıktıktan sonra çözüm aramak yerine, önleyici ve sürdürülebilir politikaların vakit kaybetmeden hayata geçirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde alınacak tedbirler noktasında geç kalınacak ve telafisi güç sonuçlar meydana gelecektir.

¹⁰⁰ Heyet, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 5/390; Karaman, *Mukâyeseli İslam Hukuku*, 129-130.

¹⁰¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 6/443.

¹⁰² TMK md. 743.

¹⁰³ Ahmet Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı 3*, (İstanbul: Osmanlı araştırmaları Vakfı, 2012), 832.

¹⁰⁴ Mecelle md. 1224

Toplumsal bilinçlendirme, suyun korunması ve israfın önlenmesi bakımından temel bir unsurdur. Suyun, yerinde ve ölçülü kullanılması, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda ahlaki ve çevresel bir sorumluluktur. Bu bağlamda başta kamu otoritesi olmak üzere kanaat önderleri, sivil toplum kuruluşları ve dinî kurumlar, İslâm'ın suyun kullanımı ve korunmasına dair ilkelerini toplumla paylaşmalı; konu eğitim, kültür ve medya yoluyla gündemde tutulmalıdır. Üniversiteler, ortaöğretim kurumları, camiler ve kitle iletişim araçları bu bilinçlendirme sürecinde etkin rol üstlenmelidir. Ayrıca su yönetiminden sorumlu kamu kurumları, bilimsel veriler ışığında politika geliştirmeli ve diğer kurumlarla koordinasyon içerisinde hareket etmelidir.

Su ile ilgili hukuki düzenlemeler suyun korunmasında önemli bir araçtır. Suyun kirletilmesini ve israf edilmesini önleyici mevzuatın güçlendirilmesi, ihlaller karşısında caydırıcı yaptırımların uygulanması ve tüketimle orantılı adil bir ücretlendirme sisteminin benimsenmesi gerekmektedir. “Çok tüketenden çok, az tüketenden az ücret alınması” prensibi hem sosyal adalet hem de tasarruf bilinci açısından önem taşımaktadır.

Suyun israfının önüne geçme noktasında teknik ve altyapısal tedbirler ihmal edilmemelidir. Zira sulamada modern ve tasarruflu sulama tekniklerinin yaygınlaştırılması, su kanalları ve şebekelerindeki kayıp-kaçak oranlarının azaltılması, kanalizasyon ve içme suyu hatlarının güvenli mesafelerde planlanması, kimyasal ve tıbbi atıkların su kaynaklarından uzak alanlarda bertaraf edilmesi hayati öneme sahiptir. Ayrıca kirlenmiş suların ileri arıtma teknolojileriyle yeniden kullanılabilir hâle getirilmesi hem ekonomik hem de çevresel açıdan önem arz etmektedir.

Atık suların arıtılarak yeniden kullanılması hakkında günümüz hukukçularına göre, ibadetler dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda değerlendirilmesinde herhangi bir engel yoktur. Bu tür uygulamalar, su israfının azaltılmasına katkı sağlayacak ve su kaynaklarının daha verimli kullanılmasını mümkün kılacaktır.

Mürûr-mesîl hakkı ve öşür-haraç suları konusundaki düzenlemeler, İslâm hukukunda suyun hem komşuluk hukuku hem de mali hukuk bakımından ayrıntılı biçimde ele alındığını göstermektedir. Bu çerçevede temel ilke, bir yandan suyun hayatî niteliği gözetilmiş, diğer yandan mülkiyet hakkı ve kamu yararı arasında dengeli bir hukukî yapı kurulmuştur.

Kaynakça / References

- Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleyman Dâmâd Efendî. *Mecma' u'l-ehur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. 2 cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Akça, Çağatay. *Sınır Aşan Sularla İlgili Uluslararası Hukuki Metinlerin Değerlendirilmesi*. Ankara: Basılmamış Uzmanlık Tezi, 2014.
- Akgündüz, Ahmet. *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. 3 Cilt. İstanbul: Osmanlı araştırmaları Vakfı, 2012.
- Argun, Şerafettin. *İslâm Hukukunda Dâru'l-Harb Dâru'l-İslâm Kavramları*. İstanbul: Pamuk Ofset, 1989.
- Armağan, Servet. *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*. İstanbul: Akademi Yayınları, 2009.
- Aynî Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Ğaytâbî, *el-Binâye Şerhü'l-Hidâye*, 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Baran, Mehmet Ali. "Dünyanın Mevcut Su Potansiyeli ve Deniz Suyu Arıtımı", *ABMYO Dergisi*. Sayı 45 - (2017)
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016.
- Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah. *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdulazim Mahmud ed-Dîb. 20 cilt. b.y.: y.y., 2007.
- DSİ, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü. "Hakkımızda". Erişim 11 Kasım 2025. <https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/692>
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî. *el-Umm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Şerhü'l-Haraşî alâ Muhtasarı Halil*, 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî. *Meğâzî*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmî, 1989.
- Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye. *İlâmu'l-muvakkî'in*. thk. Muhammed Abdusaelâm. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Buhârî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Zuheyr. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Tevki'n-Necât, 1422.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye, ts.
- Ebû Bekir b. Mesûd b. Ahmed el-Hanefî el-Kâsânî. *Bedâ'î'u's-sanâ'î*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-İtkî el-Bezzâr. *el-Bahru'z-zehhâr*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.
- Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî. *Ma'rifetu's-sünen ve'l-âsâr*. thk. Abdulmutî Emin Kalacî. 15 Cilt. Karaçi: 1991.
- Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 26 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eşas es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. 7 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber en-Nemerî. *el-İstizkâr*. thk. Sâlim Muhammed Ata. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber en-Nemerî. *et-Temhîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî. 17 Cilt. Mağrib: Vezâratu Umumi'l-Evkâf, 1967.
- Ebû Saîd Sahnûn Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenühî. *el-Mudevvene*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *el-Mecmu'*. 9. Cilt. b.y.: ts.
- Ebû'l-Fadl Abdullâh b. Mahmûd el-Hanefî el-Mevsilî. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu'l-Halebî, 1937.

- Ebü'l-Hasen Ali b. Ebû Bekr el-Ferğânî el-Merğînânî. *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mubtedî*. thk. Tallâl Yûsuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Ebü'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri. *Sahihu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1955.
- Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed er-Rebî el-Lahmî, *et-Tabsira*, thk. Ahmed Abdülkerim, 14 Cilt. Katar: Vizâretü'l-Evkâf, 2011.
- Ebü'l-Huseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim el-İmrânî. *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. thk. Kâsim Muhammed. 13 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000.
- Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî el-Cedd. *el-Beyân ve't-tahsil*, thk. Muhammed Haccî. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988.
- Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî. *el-Fetâva'l-fikhiyyetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Hacak, Hasan, "İrtifak", *DİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Heyet. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Bulak: Matbaatu'l-Kübrâ, 1310.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî. *Reddü'l-muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddin, Muhammed b. Mükrim b. Ali, *Lisânü'l-Arab*, 15 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, 1414.
- İbnü'n-Neccâr, Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed b. Abdilaziz, *Şerhu müntehâ'l-irâdât*, thk. Abdülmelik b. Abdullah, 12 Cilt. Mekketü'l-Mükerreme: Mektebetü'l-Esedî, 2008
- İbn Nüceym, Zeynuddîn b. İbrahim b. Muhammed. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*. 8 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002.
- Kalan, Şerafettin. *İslâm Hukukunda Tabii Kaynaklar*. İstanbul: Safa Yayın Dağıtım, 2017.
- Kalkınma Bakanlığı, *Kalkınma Planı (2019-2023)*, Ankara: Kalkınma Bakanlığı, 2018.
- Karaman, Hayrettin, *Mukâyeseli İslâm Hukuku*. 3 Cilt. İstanbul: Nesil Yayınları, 1991.
- Küçükçelebi, Ceren. *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye'nin Su Politikası, Su Hukuku ve Su Kaynakları Yönetiminde Yeniden Yapılanmalar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 2014.
- Molla Hüseyin, Muhammed b. Ferâmurz b. Ali, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Ğureri'l-Ahkâm*, 2 Cilt. y.y.: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- Refik Yunus el-Mısırî. *İslâm İktisat Metodolojisi*. çev. Hüseyin Arslan, b.y.: Birleşik Yayıncılık, t.y.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, 31 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993.
- Seyyid Sâbık. *Fikhü's-Sünne*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1977.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah, *es-Seylü'l-cerrâr el-mütedeffik alâ hedâik'i-ezhâr*, y.y.: Dârü İbn Hazm, 1431.
- Şifa, Fandana. ter. Semür Abdülmünim. *Hurûbü'l-miyah el-hashasa et-televvüs er-rübh*. Mısır: Madî, 2012.
- Şirbinî, Muhammed b. Ahmet eş-Şâfi'î el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc*. 6 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Ünal, Mustafa. *İslâm hukukunda irtifak hakları*. Ankara: Adalet Yayınevi, ts.
- Yılmaz, M. Levent vd. "Su Kaynaklarının Türkiye Açısından Ekono-Politik Önemi Ekseninde Olası Bir Tehlike: Su Savaşları". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadî ve İdârî Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt, 3, sayı 1 (2013).
- Zürkânî Ebü Muhammed Abdalbaki b. Yusuf b. Ahmet. *Şerhu'z-Zurkânî 'alâ Muhtasari Halil*. thk. Abdüsselam Muhammed Emin. 8 Cilt. Beyrut: y.y., 2002.